

քանի մը խօսք փոխանակելէս յետոյ՝ կը մեկ-նիմ՝ բոլորովին գոհ եւ շատ ուրախ տպաւորու-թեան տակ:

Ճամբան մի առ մի մտացաւ առջեւ կու գան հայերէնուսաց Պրոֆեսորին ըսածները: Մտքէս չի հեռանար ի մէջ այլընչ այդ ցուցականին նկատմամբ ըրած կարեւոր դիտողութիւնը, թէ գերմաներէնի *dieser* եւ *jener* բառերը հայ. «այդ իմաստով կամ» հոգին չեն կրնար արտայայտել: Ըստ քաջ գիտէր Պրոֆ. Բրանտը «այ», «այդ», «չեցուցականներուն եւ», Գ., ն գիտնող յօդերուն ճիշդ գործածութիւնը կամ հայ լեզուին այս եզական եւ անմիջեւ առաւելութիւնները, որոնց մասին գրած են մասնագիտօրէն Գերգ. Այտը-նեան եւ Պրոֆ. Մէյէ. բայց արդեօք գիտէր նաեւ թէ անոնց ճիշդ գործածութիւնը գիտող գրա-գէտ հայերուն թիւն այսօրս եւ ոչ իսկ մասերու վրայ կարելի է համընդ...

Հ. ԹՈՂԱՄ.

ԿՆՆՍԵՐՈՎԱԿԱՆ ՎԻՐՊՈՎԻ ՄԷ ՄԻՐԱՅԻՆԹԻՒՆԸ

Անցեալ տարւած «Բազմավէպին» վերջին թուոյն մէջ «Ուղտըւնէն» ստորագրու թեմամբ Արծիւեան Աբրահամ կաթողիկոսին կենսա-գրութիւնը կարդացինք, որուն նպատակն է իմ «Հանդէս Ամսօրեայի» 1902 Սեպտեմբերի թուով հրատարակած պատմութիւնս յեղա-շրջել Անտանեան Միաբանութեան հիմնա-կէքին նկատմամբ:

Գեր. Վարդապետն իր գրութիւնը կը քաղէ Զմմառի վանքէն իբր Կ.Պոլսոյ կաթո-ղիկոսարար փոխադրուած գրութիւնէ մը, զոր բաւական կը համարի իր խօսքերը հաւատարիմ ընծայեցընելու, եւ ոմանց դժուարահաւատու-թիւնէն կասկածելով՝ անոր վրայ աւելցընել կը փութայ ըստ իմաստին Արծիւեանի եւ Միւ-թար Աբրահամ մէջ փոխանակեալ թղթակ-ցութիւն մ'ալ:

Իբն Վստահացած Զմմառի գրութեան յայտնի մէկ սխալ կէտը՝ որ թէեւ մեր ինչորէն գուրս է, բայց եւ այնպէս կ'ուզենք հոս նշա-նակել: 1701էն մինչեւ 1710 Սոյ կաթողիկոս կ'անուանէ Պետրոս Պիծակ անուն անձ մը, եւ զայն կաթողիկէ գտնելով՝ անին քահանայ եւ

եպիսկոպոս ձեռնադրել կու տայ Արծիւեանը, Հիմայ պէտք է հարցընել այս ինքնաստեղծ պատմաբանին՝ թէ այդ անուամբ Սոյ կաթո-ղիկոս եղած է այդ նշանակեալ ժամանակին մէջ: Այո, կայ Պիծակ անուամբ Սոյ կաթո-ղիկոս մը, բայց նա Գրիգոր Պիծակ է եւ ոչ թէ Պետրոս Պիծակ. եւ այն Գրիգոր Պիծակն ալ Սոյ կաթողիկոսութիւնը վարած է 1663—69:

Գանջ հիմայ Բրեկմայ վանքին առաջնոր-դութեան. — «յամին 1739, կ'ըսէ Գեր. Վարդապետը, հրաժարեալ Արծիւեան Եպիս-կոպոս յիրաւանց արքահայրութեան Մենաս-տանին» հաստատեալ կոնդակաւ զընտրութիւն արարեալ ի կրօնաւորաց յանձն Հ. Պետրոսի քեւորդու իւրոյ:» Այդ արքահայրութեան իրաւունքը երբ ստացաւ եւ ինչով: Աբրահա-րութիւնը այդ վիճակեցաւ Հ. Պետրոսի ոչ թէ հրաժարմամբ Արծիւեանի, այլ մահուամբ Աթիթար Մուրատեան Հ. Աբրահամին. եւ այդ նախկին Աբրահամ գոյութիւնը պէտք էր ծա-նօթ ըլլալ Գեր. Վարդապետին նախկին գրու-թեանս մէջ յառաջ բերուած վաւերագրերէն (Հանգ. Ամս. 1902 Սեպ. էջ 293 սին Բ):

Գիտեմ թէ մեր երկրորդ հարցման՝ այս-ինքն է «ինչով իրաւունք ունենալուն», Թողուած-նագիրը պիտի պատասխանէ՝ թէ Արծիւեան Եպիսկոպոսն է Մենաստանը շինողը, եւ հոն մի-աբանական կեանք վարողներն ալ իր աշակերտ-ներն իր տնօրէնին՝ եւ: Բայց պէտք է խորհի՝ թէ մենաստան մը թիւ շատ գրամով կը շինուի: Մուրատեան Եղեարց համար հաւատարիմ վկաներ ունինք թէ բաւական ունեւոր էին, եւ ասոր համար ուրիշ վկայութիւններէն զատ՝ նոյն իսկ Ղազարիւեան Եպիսկոպոսինը զանց ընե-լով՝ որ Զմմառու հին պատմութեան մըն է, Մու-րատեան Եղեարց աղբարագրոյն միայն կոչում՝ կ'ընենք, որ 1718ին ուղղուած է առ Ս. Գա-հանայապետին զիմէս ԺԱ, եւ պրօպագանդայի գահեւեց կարգիտալին թղթոյն, որի 18 Մարտի 1720 ուղղուած առ Պատրիարքը Մարտիեաց ի լիբանան: Մուրատեան չորեքին հարազատը Աբրահամ, Թովհանէս, Մենաս, Թակոբ, միակ ստորագրողը աղբարագրոյն, կը ծանուցանեն Ս. Գահանայապետին թէ «մեր մերովն ծախիւր ունինք շինել զամենայն, իսկ կարողեալը իրատ կու տար Պատրիարքին առաջարկել Մուրա-տեանց» թէ վանաշինութեան համար պատրաս-

1 Զանց Գիտեմ թէ այս «քեւորդի, բաւ ինչորէն ինչ փաստ վաւերացնէ:

տած գրամինի կ'ուզէ՝ն արգելեց հանգանակել լիբանանու մէջ Արեւելեան Ազգաց համար կառուցանելի վարդապետական դպրոցին, պայմանաւ հանգանակութեան չափին համեմատ նոյնին մէջ հայ աշակերտներ պահելու (Հանդ. Ամս. 1902 էջ 290 սին Ա): Մինչդեռ Արեւելեան Եպիսկոպոսին հարատւութեան մասին հակառակը կը հաստատուի նոյն իսկ իր վկայութիւնամբ: 1720 Սեպտ. 17ին զեռ Ալթատ Ատայի քարաժայռին վրայ բերդարգել եղած տանն՝ կը գրէ առ պրօպագանդայ, եւ իր չքաւորութիւնը յայտնելով՝ դրամական նպաստ կը խնդրէ եւ անյետի կը մնայ: 1723 Յուլիսին լիբանանու մէջ կը գտնենք զինքը պատուարեալ նորոգոյն արարեալ վանոց մէջ, որուն վանահայր ճանչցուած էր արդէն Հ. Աբրահամ Աթթար Մուրատեանը նոյն իսկ Արեւելեանի կոնգալու որ ի 1721 Յուլիսի մէջ: Ինչպէս յայտնի կ'երեւի քանի որ վանքին մէջ կը մնար Եպիսկոպոսը, երբեք անոր համար հարատւանալու միջոց մը չկար, որով 1730 Նոյն. 2ին նորէն կը դիմէ առ պրօպագանդայ նպաստ ընդունելու յուսով: Իսկ զարեալ յուսախար կ'ըլլայ Միայն 1735ին քիչ մը ընդարձակութեան մէջ կը գտնենք զինքը, գուցէ իր փոքրաթիւ հօտին նուէրներէն եւ ժամուցներէն հաւաքուած գրամով. վասն զի կ'ուզէ վանքին բաժին մը հանել իր վտիտ քսակէն իբրեւ փոխարինութիւն գէթ իր ազատութեան համար Մուրատեան եղբարց կողմէն եղած ծախքերուն: Մեր հին պատմիչներէն Հ. Խափայէլ Թովմայեան, կ'ըսէ Հ. Յակոբ Մուրատեան «առեալ էած յԱմենափրկիչ վանս զԱբրահամ Եպիսկոպոսն ի Տրապիզոն, եւ ետ նմա 400 դահեկան առ ի վճարել զպարտս նորուն եւ բնակիցոց զԵպիսկոպոսն ի վանս իւր»:

Արդ 1735ին Հ. Աբրահամ Աթթար Մուրատեան կ'ուզէր վանքին եկեղեցւոյն շինութիւնը աւարտել, եւ այս բանին համար 1000 դահեկանի (1000 Մէճիտ) անհրաժեշտ պէտք կար: Իր քով արմատադրել 400 դահեկան միայն ունէր: Արեւելեան Աբրահամ Եպիսկոպոս նոյնպիսի գումարով ուզեց մասնակցիլ այն շինութեան, պահանջ ալ տեղւոյն Մարտի Եպիսկոպոսը լրացուց: Ահա սաիկ այս մասնակցութեան արձանագրութիւնը. «Պատշաճ գումութեան եւ զի հաճեցաք եւ միաբանեցաք մեր ստորագրեալքս, զի նպատեսցուք ի շինութիւն եկեղեցւոյ Տէյր քրէյթին, որ լինի յառնել Ամենափրկին, եւ գրամն որոյ վասն

հաճեցաք եւ միաբանեցաք, 400 զուրուշ յինէն ի Աբրահամ Եպիսկոպոսէ, 200 զուրուշ յինէն ի Քուպիտ Եպիսկոպոսէ, եւ 400 զուրուշ յինէն ի Յէր Աբրահամ ի Մեծաւորէ յիշատակեալ վանոցն: Գրեցաւ ի Յունական 1735ի ներկայութեան որդւոյ մերոյ Հաճի Եօզպէէն» (Հէյնի Մարտի):

Կարծեմ թէ մինչեւ հիմայ յառաջ բերուած վկայութիւններէն իմացուեցաւ թէ Արեւելեանը ինչ յարարերութեամբ ապրեցաւ եւ մնաց Անտոնեանց հետ եւ Անտոնեանց մէջ, եւ այս ամէնը ի լոյս հանեցինք մենք ստիպեալ ի պահանջանաց հարկին. ապա թէ ոչ այս ինչերը մզից համար շատոց փակուած է. վասն զի 1861 Մայիս 26ին Անտոնեան Միաբանուութեան եւ բարեխոստակ Գրիգոր Պետրոս Ը Կիլիկիոյ Կաթողիկոսին միջեւ հաշտութիւն գոյացած է, երկուստեք յետս կոչելով ի գիր Հռոմայ տտեսներն առջեւ. ո՛ր եւ գանդատագիր, բողոք, ամբաստանութիւն եւ պաշտպանութիւն. ուստի այս օր այլ եւս այս ինչերին վրայ խօսիլը երկու հասարակութեանց մէջ գտնուելու գնելէ զատ ուրիշ նշանակութիւն չունի եւ չկրնար ունենալ: Եւս առաւել որ սոյն յետս կոչուել վերոյիշեալ Կաթողիկոսը գործնականապէս ալ վաւերացուցած է իր ինքնագիր վկայութեամբ. վասն զի 1865 Մարտ 6ին երբ քրէյթայ վանքը կը ծախուէր, որուն գինը ամբողջապէս Անտոնեան Միաբանութիւնը գանձած է, ինքն ալ վկայ ցրուած է այս վաճառման մուրհակին ներքեւ:

Թէեւ մեր ինչորէն դուրս է, սակայն եւ այնպէս հարկ կը սեպենք նշանակել հոս նաեւ միջանկեալ անձիշդ բացատրութիւնները. ինչպէս նախագահ Ազգին կոչել Արեւելեանը, մինչդեռ Եպիսկոպոս միայն է Բերիոյ, կամ թէ այլ եւ այլ տեղ առաքեալ զըզկելու՝ զայն կարող վիճակի մէջ պատկերացընելու ճիգը, նոյնպէս 1734ին ժողովորդէն Կաթողիկոս ընտրուելուն, եւ անոր խոտարհութեան համար հրաժարելուն դրոյցը:

Դասնանք հիմայ Անտոնեանց համար Արեւելեանի եւ Միթիարայ մէջ փոխանակել թղթակցութիւնը բնեւոր: Արեւելեան իր թուղթը կը գրէ ի Բերիոյ, ուր յառջած էր քսան տարի բացակայութենէ ետքը մուտք գտնել, եւ հոն Եպիսկոպոսներ ձեռնադրել եւ կաթողիկոս ընտրուիլ: Ըստ այսմ Արեւելեանին հօրիզոնը այլ եւս քրէյթայ եւ Բերիոյ վիճակին մէջ միայն չէ սահմանափակիր, այլ կաթողիկոսա-

կան բարձրութեան համեմատ կ'ընդարձակի, այն ալ լամբրոնեան առումով "ուր համագգիք իւր իցեն", Մեք, ասէ գրելով առ Մխիթար, մի ազգ եւ մի հաւատ եմք, եւ կամիմք եւս մի կանոն վարիցեմք. ուստի եւ կ'առաջարկէ խառնել զՎնանոնեան Մխիթարեանց հետ: Իսկ Մխիթար Աբբան այս առաջարկութեան ներքին իմաստին լուծարանցելով՝ այլ ընդ այլոց պատճառներով կը մերժէ զայն:

Գեր. Վարդապետը այս դէպքին յիշատակութեամբը կարծեմ թէ ճոխութիւն մ'ընծայած չ'ըլլար Արծիւեանի, քանի որ կը յաւելու՝ թէ նամակին ստորագրել առած է իր կրօնաւորաց եւս, այսինքն կը խոստովանի թէ Արծիւեանը չէր կրնար այսպիսի նիւթոյ մէջ ըստ կամի տնօրէնութիւն ընել Անտոնեանց նկատմամբ:

Հոս կրնայինք մեր գրութիւնը վերջացնել, բայց քանի որ խօսքը ստորագրութեանց վրայ դարձաւ, կ'ուզեմ կէտ մ'ալ լուսարանել: — Յիշատակեալ նամակին գրութեան ժամանակ ի Բերիտ նորընտիր Կաթողիկոսին քով՝ մեր Միաբաններէն ոմանք միայն ներկայ էին, ուստի բացակայից ստորագրութեանց համար պէտք է ըսենք թէ ինքնագիր չէին, այլ փոխանորդաբար ներկաներէն նշանակուած, եւ այն եթէ նշանակեալ անունները չէին գրուած իրեն ուղղունորենու անուններ եւ ոչ իւրեւ նամակին պարունակութեան ստորագրողներու:

Այս երկրորդ ենթադրութիւնը մեզի աւելի հաւանական կ'երևի, ըստ որում ընտապացոյց չկայ որ այսպիսի ծանրակշիռ խորհրդոյ մը վրայ միաբանք նախապէս խորհրդակցութիւն մը ունեցած ըլլան. մանաւանդ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ այս է 1740 Օգոստոս 20ին միաբանական ընդհանուր ժողով մը գումարուած կայ, եւ անոր մէջ 38 յօդուած սահմանադրական կանոններ հաստատուած՝ առանց այսպիսի հարց մը առանձն ելլելու: Եթէ այսպիսի խորհրդով կը զբաղէր Միաբանութիւնը, ի՞նչ պէտք կար սահմանադրական նոր կանոններու: Եւ որ զարմանալին է այդ կանոնաց մէջ յետագայ հաստատուն ալ կը կարդանք. "բարեկամութիւն ունել այսուհետեւ ընդ արքայեանս սիրայորգոր թղթովք, եւ եթէ մարթ ինչ իցէ եւս ընծայիւր:"

Գիտենք թէ Կերեսեան Հ. Պետրոսն ալ գրած է Մխիթար Աբբաջօր նամակ մը, որուն մէջ ընկերներովը միասին համակարծիք յայտնած է ինքզինքը Արծիւեանի, մինչդեռ յի-

շեալ ժողովոյն մէջ, որուն նախագահն էր, կը գումարեալ խօսք բանալէ այդ ծանրակշիռ առաջարկին վրայ. եւ եթէ խօսք ալ բացած է, պիտի ըսենք թէ Մխիթարեանց հետ բարեկամութիւն հաստատելու որոշողութիւնը միայն յաջողած է ձեռք բերել, ինչպէս վերը տեսանք: Եթէ ամենքն ալ համակարծիք ըլլային, աւելի բնական չէր իւրաքանչիւր միաբանի յատուկ ստորագրութեամբը իր թուղթը կնքել, փոխանակ Արծիւեանի թուղթը անշարկելով գրելու՝ թէ "Ամենուն անուանք գրեալ են ի վերջն նամակի Գերայագելէ շօրն մերոյ", Կերեսի թէ Կերեսեան կարի փափակ վիճակի մը մատուցած է... անանուութիւն ունէր իր Կաթողիկոս մօրեղբօրմէն... միւս կողմէն ալ չէր կրցած միաբանից կարծիքը իրենին հետ հաշտեցնել:

Վերջին խորհրդածութիւն մ'եւս կ'աւելցնենք հոս. — Արծիւեանի նամակէն կրկին օրինակ ունինք Վնանոցի Մխիթարեան Հարց կողմանէ այլ եւ այլ ժամանակ մեզ հաղորդուած, եւ այս երկու օրինակաց մէջ տարբերութիւն կը գտնենք, մանաւանդ անուններէն ետքը գրուած պարբերութեան մէջ:

Առաջին օրինակն է. — "Վերոյիշեալ քոյ ծառայքն մի թողուցուս ձեռաց քոյին Հայրութեանդ:"

"Սուրբ աղբ համարեմք ամենքս հաւարակ եւ օրհնութիւն հայցեմք միամտաբար. ամէն:"

Իսկ երկրորդն ունի այսպէս, որ տպագրեալին հետ նոյն է

"Սքա են ծառայք քոյք, որք են ուստեալք գերիս սուրբ ուխտան եւ վարին կանոնի եւ կրօնի զօրս յիշեցաք, զսուրբ աղբ եւ գարշապարդ համարեն:"

Երկրորդին մէջ տեսնուած ծայրայեղ խոնարհութեան արտայայտութիւնը, եւ այն Կաթողիկոսի մը նամակին ստորագր, անոր հարգատուութեան գէմ բոցոք մը չէ՞ արգեօք

Է. ԻՍԱԿԱՆ Վ. ՍՐԱՊԵՍՈՒ
Միաբան Անտոնեան:

